

Izabela Lewandowska

O potrzebie powołania Archiwum Historii Mówionej Polski Północno-Wschodniej (AHM PPW) w Olsztynie

Wrocławski Rocznik Historii Mówionej 5, 309-321

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Izabela Lewandowska

[Olsztyn]

**O potrzebie powołania Archiwum Historii
Mówionej Polski Północno-Wschodniej
(AHM PPW) w Olsztynie**

Wrocławski Rocznik
Historii Mówionej
Rocznik V, 2015
ISSN 2084-0578

**Terytorium i tematyka, czyli dlaczego
ten region jest taki ważny**

Region północno-wschodniej Polski, utożsamiany głównie z dzisiejszym województwem warmińsko-mazurskim, składa się z wielu pomniejszych regionów historycznych i etnograficznych (Warmia, Mazury, Powiśle, ziemia lubawska, mały fragment Suwalszczyzny), a także regionów reliktowych, czyli takich, które funkcjonują jedynie w pamięci ich mieszkańców, a wywodzą się jeszcze z czasów pruskich¹. O Warmii i Mazurach mówi się także: Atlantyda Północy, Borussia, dawne ziemie pruskie, których terytorium określano między dolną Wisłą a ujściem Niemna.

Obszar ten, w przeszłości zamieszkiwany przez Polaków, Niemców oraz ludność rodzimą, czyli Warmiaków i Mazurów, po II wojnie światowej uległ znacznemu wymieszaniu kulturowemu. Wysiedlono Niemców, przez wiele lat trwała emigracja Warmiaków i Mazurów, natomiast

¹ Podziały te są bardzo różne. Por. J. Kondracki, *Geografia regionalna Polski*, Warszawa 2002, oraz różne przewodniki turystyczne po Warmii i Mazurach.

w wyniku przesiedleń sprowadzono tu ludność polską z Kresów Wschodnich, głównie z Wileńszczyzny, a w 1947 r., w wyniku Akcji „Wisła” – Ukraińców i Łemków². Zamieszkują ją też Romowie, Białorusini i Litwini oraz inne nacje, co sprawia, że to ziemia wielokulturowa.

Projekt Archiwum Historii Mówionej Polski Północno-Wschodniej zakłada, że będzie ono otwarte dla wszystkich związanych z tą częścią Polski osób, które będą mogły zostawić tu swój ślad poprzez nagranie własnej relacji i przekazanie jej do Archiwum³. Wzbogaci to wiedzę o regionie, pomoże zrozumieć jego zawiłą historię i stosunki międzyludzkie, a także własną tożsamość mieszkańców (jednostkową i terytorialną).

Celem Archiwum Historii Mówionej będzie dokumentowanie i archiwizowanie relacji, a powstała w ten sposób baza źródłowa posłuży do badań nad społeczeństwem i konkretnymi biografiami. Jedną z kluczowych grup relacji stanowić będą opowieści o tematyce narodowościowo-etniczno-wyznaniowej. W dotychczasowych badaniach historycznych nad skomplikowanymi wojennymi i powojennymi losami Warmiaków i Mazurów niemal zupełnie brak bowiem osobistych relacji przedstawicieli tej grupy. Ze względu na ich przeszłość, w której byli wrogami Hitlera – jako Polacy i komunistów – jako Niemcy, są trudnymi rozmówcami dla osób spoza ich grupy etnicznej. Podobnie starowierzy, grupa religijna od połowy XIX w. zamieszkująca obszar Puszczy Piskiej, której potomkowie są już dziś bardzo nieliczni, i Cyganie, mieszkający głównie w Olsztynie i Ostródzie, z własną kulturą, językiem i zwyczajami. Ważną grupą są tu również Kresowiaczy, po II wojnie światowej osoby najlepiej tu wykształcone: nauczyciele, lekarze, prawnicy czy działacze kultury, zaangażowani w organizację życia społecznego i repolonizację Warmii i Mazur.

Innym ważnym tematem gromadzonych relacji będzie branża (zawód). Mam tu na myśli m.in. najstarszych pracowników dawnej Akademii Rolniczo-

² Według powszechnego spisu ludności z 2011 r. obecnie w województwie warmińsko-mazurskim mieszka 13 tys. Ukraińców i 5 tys. Niemców; http://old.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/olsz/ASSETS_Raport_NSP.pdf (dostęp: 12 IX 2014 r.).

³ Inspiracją jest dla nas Muzeum Dom Rodzinny Jana Pawła II w Wadowicach, gdzie jeden pokój na trasie zwiedzania przeznaczono dla osób, które same chcą nagrać relację. W pomieszczeniu znajduje się mikrofon i instrukcja jego obsługi.

-Technicznej i Wyższej Szkoły Pedagogicznej⁴, nauczyciele, literaci, bibliotekarze, duchowni i inni, którzy w znaczący sposób przyczynili się do rozwoju duchowego i kulturalnego regionu⁵. Podobnie pracownicy kolei państwowych, którzy jako pierwsi po II wojnie światowej, już w lutym 1945 r., dotarli na Warmię i Mazury (tzw. pionierzy) i organizowali tu życie społeczne, oraz pracownicy Zakładu Opon Samochodowych Stomil (dzisiejszego Michelin), największego zakładu produkcyjnego w regionie⁶.

Mamy nadzieję, że po uruchomieniu Archiwum możliwością zbierania i archiwizowania wspomnień zainteresują się urzędy samorządowe gmin⁷.

Co już zostało zebrane?

Projekt Archiwum Historii Mówionej zakłada archiwizację wyłącznie nagranych relacji ustnych (audio i audio-wideo), bez uwzględniania wywiadów spisanych w notatkach⁸. Weryfikując zasoby takich nagrań w regionie

-
- ⁴ Wzorem mogą być wywiady zebrane w publikacji *Profesor NIEzwyczajny. Wspomnienia profesorów Politechniki Krakowskiej*, red. J. Gałęziowski, J. Komperda, K. Żłobicka, Kraków 2011. Relacje profesorów zbierane są też na Uniwersytecie Łódzkim pod kierunkiem prof. Kai Kaźmierskiej oraz przez Ośrodek „Pamięć i Przyszłość” z Wrocławia w projekcie: „Wrocławska nauka we wspomnieniach profesorów”, zob. „Na pamięć. Biuletyn Informacyjny Ośrodka „Pamięć i Przyszłość”, nr 2 (2014) [br.p.].
- ⁵ Por. prace, w których wykorzystano zanotowane wspomnienia świadków: T. Filipkowski, *Oświata na Warmii i Mazurach w latach 1945–1960*, Warszawa 1978; *idem, W obronie polskiego trwania. Nauczyciele polscy na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach międzywojennych*, Olsztyn 1989; *idem, Nauczyciele polscy w Niemczech 1919–1939. Portret zbiorowy*, Olsztyn 1992; A. Kopiczko, *Duchowieństwo katolickie Diecezji Warmińskiej w latach 1945–1992*, Olsztyn 2009; *Olsztyńskie biografie literackie 1945–1988*, red. J. Chłosta, Olsztyn 1991; J. J. Rojek, *Literaci & literatura Warmii i Mazur. Przewodnik eseistyczny*, Olsztyn 2008; *Leksykon kultury Warmii i Mazur*, <http://leksykonkultury.ceik.eu> (dostęp: 12 IX 2014 r.).
- ⁶ Por.: S. Achremczyk, T. Prusiński, *Fabryka marzeń*, Olsztyn 1997.
- ⁷ Takie działania prowadziła już gmina Sztum, zob. *Gmina Sztum. Historie mówione*, wywiady, oprac. i red. A. Lubiński, Sztum 2013. Por.: I. Lewandowska, *Oral history. Sztumskie historie mówione*, „Prowincja. Kwartalnik Społeczno-Kulturalny Dolnego Powiśla i Żuław”, nr 4 (2013), s. 94–104.
- ⁸ Takie notatki były wykorzystywane m.in. w pracach powstających od lat 70. XX w., m.in.: A. Szyfer, *Przemiany społeczno-kulturowe na wsi warmińskiej w latach 1945–1970*, Olsztyn 1971; B. Domagała, *Mniejszość niemiecka na Warmii i Mazurach. Rodowód kulturowy, organizacja, tożsamość*, Olsztyn 1996; *Olsztyńskie korzenie. Rok*

sprawdzałam m.in., czy stowarzyszenia, muzea i instytucje kultury umieszczają je w Internecie oraz jakie jest zainteresowanie tymi relacjami. Okazywało się, że znikome, a relacje zazwyczaj dotąd w ogóle nie były udostępniane. Natomiast pracownicy naukowcy wykorzystujący historie mówione na ogół nie gromadzą nagrań przeprowadzanych przez siebie oraz swoich studentów i doktorantów, nie prowadzą nawet ich ewidencji. Takie nagrania mogłyby zatem trafić do zbioru AHM PPW.

Zbieraniem relacji ustnych od wielu lat zajmuje się kilku pracowników **Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego**. Są to jednak działania indywidualne, nieskoordynowane i przeznaczone wyłącznie na potrzeby poszczególnych projektów badawczych⁹. Wiele z tych relacji zachowało się tylko w notatkach, przechowywanych w zasobach domowych, albo w ogóle zostało zniszczonych po wykorzystaniu w pracy naukowej. Ja sama nagrywam relacje audio, przechowuję je w archiwum domowym i wykorzystuję w badaniach nad dziedzictwem kulturowym Warmii i Mazur¹⁰. Są to m.in. wspomnienia Ireny Mackiewicz, przesiedlonej z Wileńszczyzny na Warmię w 1945 r.¹¹ i Władysława Ogrodzińskiego¹² oraz wielogodzinne wywiady z Edwardem Cyfusem¹³ i Lucjanem Czubielem¹⁴.

1945. *Relacje i wspomnienia*, wstęp i posł. S. Achremczyk, red. T. Śrutowski, Olsztyn 2006; W. Gieszczyński, *Od narodzin „Solidarności” do Trzeciej Rzeczypospolitej. Przemiany społeczno-polityczne w województwie olsztyńskim (1980–1989)*, Olsztyn 2011; J. Szydłowska, *Narracje pojałtańskiego Okcydentu. Literatura polska wobec pogranicza na przykładzie Warmii i Mazur (1945–1989)*, Olsztyn 2013.

- ⁹ Pełna lista prowadzonych badań, zob. I. Lewandowska, *Olsztyńskie badania i działania w kręgu oral history*, [w:] *Kultura pamięci. Studia i szkice*, red. A. Chlewicka, T. Kawecki, Bydgoszcz 2013, s. 249–263.
- ¹⁰ M.in. Edward Cyfus, Władysław Ogrodziński, Janusz Jasiński, Henryk Błaszczak, Edward Burczyk, Hieronim Skurpski, Feliks Walichnowski, Tomasz Cwiżewicz, Piotr Cizek, razem 18 wywiadów, zob. I. Lewandowska, *Trudne dziedzictwo ziemi. Warmia i Mazury 1945–1989*, Olsztyn 2012.
- ¹¹ *Eadem*, *Narracje kresowe. Wartości rodzinne we wspomnieniach Ireny Mackiewicz*, [w:] *Polska rodzina na Wschodzie*, red. H. Stroński, Tarnopol–Bohdan 2008, s. 283–304.
- ¹² *Eadem*, *Instytut Mazurski w relacji jego współtwórcy – Hieronima Skurpskiego*, „Echa Przeszłości”, t. 7 (2006), s. 137–158.
- ¹³ Do tej pory ukazał się jedynie tekst: *eadem*, *Problemy warsztatowe historii mówionej, czyli o tym, jak powstawały książki Edwarda Cyfusa*, [w:] E. Cyfus, *A życie toczy się dalej...*, cz. 2, Olsztyn 2006, s. 205–216. Inne wywiady nie zostały jeszcze opublikowane.
- ¹⁴ Zob. I. Lewandowska, *Konserwatorskie zwierzenia. Rozmowy z Lucjanem Czubielem konserwatorem zabytków w Olsztynie 1956–1993. Wywiad-rzeka. Materiały źródłowe*, Olsztyn 2015.

Wywiady w postaci spisanych notatek (rzadziej nagrań) wykorzystuje też Janusz Hochleitner, zbierając materiały o kapliczkach na Warmii¹⁵, badając wydarzenia grudniowe w Elblągu w 1970 r.¹⁶, rozmawiając z liderami „Solidarności” elbląskiej z lat 1980–1989¹⁷, organizatorami elbląskiej samorządności¹⁸, a w ostatnim czasie z działaczami społecznymi z okresu 1945–1961, którzy angażowali się w odbudowę zamku malborskiego (jeszcze nieopublikowane). Wprowadza też metodę wywiadu do pracy badawczej swoich doktorantów i magistrantów. Na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego powstała praca doktorska Magdaleny Żmijkowskiej, oparta na źródłach wywołanych¹⁹. Joanna Garbula badała zaś opowieści dzieci o swojej rodzinie (na podstawie zdjęć, dokumentów, historii wysłuchanych od dziadków i rodziców)²⁰. W zbiorach pracowników naukowych znaleźć można również dotąd nieopracowane, a już dawno nagrane relacje, np. Artura Rusowicza na temat zjednoczenia PPR i PPS. Na ślad naukowego wykorzystania historii mówionych Warmii i Mazur natrafiłam w Wyższej Szkole Informatyki i Ekonomii TWP w Olsztynie²¹.

Relacje nagrane na Warmii i Mazurach są również wykorzystywane poza tym obszarem, np. w ośrodku warszawskim, gdzie pod kierunkiem Wojciecha Łukowskiego, w oparciu o wywiady z mieszkańcami Mazur, powstała książka *Społeczne tworzenie ojczyzn*²². Robert Traba, Andrzej Sakson i Hubert Orłowski wraz z międzynarodową grupą doktorantów i studentów,

¹⁵ Zob. J. Hochleitner, *Kapliczki Warmii południowej. Przydrożne obiekty kultu jako element ludowego systemu komunikacji*, Olsztyn 2004.

¹⁶ *Elbląg w grudniu 1970 roku*, red. J. Hochleitner, Elbląg 2006.

¹⁷ J. Hochleitner, *Szesnaście miesięcy wolności – „Solidarność” w województwie elbląskim*, Elbląg 2006.

¹⁸ *Rada Miejska w Elblągu I kadencji 1990–1994. U źródeł społeczeństwa obywatelskiego*, red. J. Hochleitner, Elbląg 2009.

¹⁹ M. Żmijkowska, *Magazyn ilustrowany „Panorama Północy” (1957–1981). Analiza treści i formy*, Olsztyn 2013.

²⁰ J. Garbula, *Znaczenia historyczne w edukacji początkowej. Narracyjne konstruowanie historii rodzinnych*, Olsztyn 2010.

²¹ Zob. np. pracę magisterską Marka Skarżyńskiego, *Inteligencja twórcza Warmii i Mazur w latach 1945–1989. Poczucie misji i etos inteligencji polskiej w jej działaniach*, Olsztyn 2013, do której dołączono płytę CD z wywiadami z Ireną Burczyk-Telesz, Erwinem Krukiem i Edwardem Cyfusem.

²² W. Łukowski, *Społeczne tworzenie ojczyzn. Studium tożsamości mieszkańców Mazur*, Warszawa 2002.

zrealizowali tu projekt dotyczący świadomości mieszkańców wsi Purda (2005–2007). Nagrane w projekcie wywiady są w posiadaniu prof. Traby, a ich fragmenty ukazały się w pierwszym tomie planowanej serii, jednak jedynie w druku, bez załączonej płyty z całymi rozmowami²³.

Anna Szyfer, przez lata pracując w Ośrodku Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, zbierała materiały etnograficzne do badań nad kulturą ludową Warmiaków i Mazurów, jednak tylko w postaci notatek²⁴. Obecnie, badając rozumienie pojęcia „tradycja” wśród mieszkańców Warmii, nagrywa wywiady na dyktafon i, choć planuje przeprowadzić ok. 100 rozmów, nie zamierza tych nagrań później przechowywać. Gdyby jednak istniało opisywane tu archiwum, mogłaby te materiały przekazać.

W Ośrodku Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie widać zainteresowanie tymi źródłami. Najstarszą publikacją opartą na relacjach ustnych jest tom wspomnień o szkolnictwie polskim okresu międzywojennego²⁵. Mimo że we wstępie do publikacji napisano, iż relacje przechowywane są w zbiorach OBN, dzisiaj nie można już ich tam odnaleźć. Są natomiast relacje działaczy polskich, m.in. Jana Lubomirskiego, Juliusza Malewskiego, Otylii Grotowej, Marii Zientary-Malewskiej, Emilii Maczugowej, nagrane na taśmę szpulową i przepisane na 180 stronach maszynopisu, a także wywiad radiowy Edmunda Wojnowskiego z 1984 r. Niestety, OBN nie dysponuje odpowiednim sprzętem, aby te nagrania odsłuchać. Wywiady gromadzone są głównie przez pracowników Ośrodka Badań Naukowych do ich celów badawczych. Halina Murawska nagrywała wywiady podczas badań nad ludnością kresową w województwie olsztyńskim²⁶, Bożena Domagała –

²³ *Przeszłość zapamiętana. Narracje z pogranicza. Materiały pomocnicze do analizy polsko-niemieckich stosunków narodowościowych na przykładzie warmińskiej wsi Purda Wielka*, red. R. Traba, A. Sakson, Olsztyn 2007. Zob. omówienie I. Lewandowska, *Głos w dyskusji o źródłach mówionych (oral history) na kanwie pracy Przeszłość zapamiętana. Narracje z pogranicza, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 4 (2008), s. 509–513.*

²⁴ W wyniku badań terenowych powstały prace m.in.: A. Szyfer, *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków*, Olsztyn 1968; *eadem*, *Tradycyjna astronomia i meteorologia ludowa na Mazurach, Warmii i Kurpiach i jej współczesne przeobrażenia*, Olsztyn 1969; *eadem*, *Przemiany społeczno-kulturowe na wsi warmińskiej w latach 1945–1970*, Olsztyn 1971; *eadem*, *Warmiacy. Studium tożsamości*, Poznań 1996.

²⁵ *Szkoły polskie na Warmii 1929–1939. Przegląd wspomnień*, oprac. R. Marchwiński, Olsztyn 1970.

²⁶ H. Murawska, *Przesiedleńcy z Kresów Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej w Olsztyńskim*, Olsztyn 2000.

badając mniejszość niemiecką i ukraińską²⁷, Bożena Beba – przygotowując pracę o współczesnej kulturze ludowej²⁸. Marcin Wakar przeprowadził wywiady dotyczące Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Pojezierze”²⁹. Od lat 80. XX w. wywiady z Kresowiakami nagrywa też Jolanta Bierula.

Instytut Pamięci Narodowej Delegatura w Olsztynie nie ma ogólnodostępnego zbioru relacji ani ich katalogu. Natomiast w oddziale IPN w Białymstoku Tomasz Piotrowski nagrał już kilkadziesiąt relacji dotyczących głównie Wileńszczyzny, historii tamtejszych jednostek AK i późniejszych losów ich żołnierzy, oraz Sybiraków z innych regionów II Rzeczypospolitej, żołnierzy powojennego podziemia niepodległościowego i powstańców warszawskich, przy czym o doborze jego rozmówców nie decyduje aktualne miejsce zamieszkania, ale ich przeszłość i możliwość nawiązania z nimi kontaktu.

Archiwum Państwowe w Olsztynie nie gromadzi relacji ustnych. Ich zbieraniem zajmuje się natomiast kilka instytucji podlegających pod **samorząd województwa warmińsko-mazurskiego. Centrum Edukacji i Inicjatyw Kulturalnych** w Olsztynie zgromadziło 100 wywiadów audio-wideo w ramach projektu „Ostatni Warmiacy i Mazurzy”³⁰. Od 2011 r. realizuje też projekt wykorzystujący relacje dźwiękowe pt. „Atlas miejsc niezwykłych Warmii i Mazur”, tworząc system „gromadzenia i archiwizowania pamięci o krajobrazie kulturowym Warmii i Mazur” oraz zapisując i udostępniając „wspomnienia i pamięć łączącą miejsca i ludzi, którzy w nich żyli i pracowali”³¹.

W zbiorach **Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej** znajduje się kilkanaście filmów zrealizowanych przez WBP w cyklu „Mówiące portrety” na temat kultury regionu i własnej twórczości, m.in. Tadeusza Ostojkiego,

²⁷ B. Domagała, *Mniejszość niemiecka na Warmii i Mazurach. Rodowód kulturowy, organizacja, tożsamość*, Olsztyn 1996; eadem, *Ukraińcy na Warmii i Mazurach. Studium procesów asymilacji*, Olsztyn 2009.

²⁸ B. Beba, *Współczesna sztuka ludowa na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 2008.

²⁹ M. Wakar, *Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Pojezierze” w latach 1956–1989*, Olsztyn 2011.

³⁰ Na podstawie zarejestrowanych wywiadów powstało 10 filmów dokumentujących życie autochtonów, które mogą być wykorzystywane w edukacji regionalnej w szkołach, do pracy ze studentami i przez naukowców. Produkcje umieszczono na płycie CD, *Ostatni Warmiacy i Mazurzy*, wydanej przez Centrum Edukacji i Inicjatyw Kulturalnych w Olsztynie. Można ją odsłuchać na stronie <http://www.ceik.eu/ostatni-warmiacy-i-mazurzy.html> (dostęp: 14 IX 2014 r.).

³¹ <http://archipelag.ceik.eu> (dostęp: 8 IX 2014 r.).

Władysława Ogrodzińskiego i Stefana Połoma. Także pracownicy Biblioteki z własnej inicjatywy nagrywają rozmówców³².

Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie zrealizowało projekt „Polacy z Kresów Wschodnich na Warmii i Mazurach. Przenikanie się dziedzictwa kulturowego jako podstawa zrozumienia współczesności regionu”, w ramach którego nagrano ponad 70 relacji. Na ich podstawie przygotowano wystawę i publikację, a część relacji umieszczona jest w Internecie³³. W **Domu Gazety Olsztyńskiej**, oddziale MWiM, Małgorzata Strzyżewska prowadzi projekt dokumentujący wspomnienia rodowitych Warmiaków. Jak dotąd nagrano 10 relacji, z założeniem wykorzystania ich fragmentów do celów wystawienniczych, bez możliwości udostępniania ich badaczom.

Muzeum Kultury Ludowej w Węgorzewie realizuje projekt „Mazury na ludowo”³⁴, zakładający nowe spojrzenie na tradycje i zwyczaje dawnych oraz współczesnych mieszkańców regionu. Badacze rozmawiają z mieszkańcami, zarówno autochtonami, jak i ludnością napływową, którzy opowiadają o zwyczajach i tradycjach z czasów ich dzieciństwa i młodości. Na stronie internetowej do tej pory umieszczono bardzo krótkie fragmenty wywiadów z 21 rozmówcami oraz cztery wywiady wideo.

Wywiady z ełczanami zbierało w tym roku **Muzeum Historyczne w Ełku**, młoda instytucja, która realizuje projekt historii mówionej pt. „Powojenny Ełk w oczach jego mieszkańców”, rejestrując wspomnienia świadków historii – najstarszych mieszkańców, którzy osiedlili się w mieście po II wojnie światowej. Na stronie internetowej Muzeum można odsłuchać fragmenty tych nagrań³⁵.

Spośród regionalnych mediów największy zasób relacji ustnych posiada **Olsztyńska Rozgłównia Polskiego Radia S.A.**, gdzie już od lat 50. XX w.

³² Jak Barbara Kazimierczak, która zarejestrowała relację swej babci, Agnieszki Suchowskiej. Zob. omówienie wywiadu: I. Lewandowska, *O potrzebie ochrony niematerialnego dziedzictwa Warmii, czyli jaka wartość tkwi w relacjach ustnych*, „VariArt”, nr 1 (2014), s. 26–27, <http://www.wbp.olsztyn.pl/publikacje/variart/variarto12014.pdf> (dostęp: 8 IX 2014 r.).

³³ K. Jackowska, *Ocalić od zapomnienia Polaków z Kresów Wschodnich*, „Kalendarz Olsztyna na rok 2011”, red. T. Śrutkowski, Olsztyn 2010, s. 190–207; K. Raińska, *Polacy z Kresów Wschodnich na Warmii i Mazurach/Poles from the Eastern Borderlands in Warmia and Mazury. Wprowadzenie do wystawy*, Olsztyn 2011. Zob. stronę domową projektu: <http://www.smok.hostil.pl>, na której można odsłuchać fragmentów wywiadów (dostęp: 8 IX 2014 r.).

³⁴ www.mazuryنالudowo.pl (dostęp: 19 VII 2014 r.).

³⁵ <http://www.mhe-elk.pl/?swiadkowie,7> (dostęp: 8 IX 2014 r.).

istniało Archiwum Folkloru, w którym dokumentowano folklor słowny i muzyczny. Jedną z niezapomnianych reporterek była Maryna Okęcka-Bromkowa, która zgromadziła bogatą taśmotekę pieśni i gawęd, ratując je w ten sposób przed zapomnieniem. Ponad 200 nagranych przez nią taśm trafiło do Muzeum Narodowego w Warszawie, pozostałe są przechowywane w archiwum Radia Olsztyn. Do dziś materiał ten nie został krytycznie opracowany i czeka wciąż na swojego badacza. W 1962 r. reporterka opublikowała zbiór *Nad jeziorem bajka śpi*, będący pokłosiem prowadzonej od 1956 r. pracy. Okęcka wszystkich swoich informatorów przedstawiła, poświęcając każdemu bądź krótki biogram, bądź opisując okoliczności nagrania³⁶. Również Magdalena Szydłowska przez wiele lat pracy na antenie radiowej nagrała kilkaset wywiadów, które ukazywały się w cyklach i magazynach: *Wieczór autorski*, *Autoportret*, *Tableau Radia Olsztyn*, *Sybiracy*, *Małe Ojczyzny*. Obecnie większość z nich przechowywana jest w archiwum radiowym, a część w domu Szydłowskiej, przy czym jest to w większości materiał po radiowym montażu³⁷.

Jednym z bardziej znanych programów **Telewizji Polskiej S.A. Oddział Olsztyn**, opierającym się na osobistym wywiadzie z bohaterem audycji, był magazyn *Warnijo* nagrywany w latach 2003–2007, prowadzony przez Edwarda Cyfusa, Warmiaka. Wielu rozmówców, którzy wystąpili w blisko 70 odcinkach programu już nie żyje, nagrania są tym bardziej cenne. Kontynuacją cyklu były *Portrety Warnijo* Wojciecha Ogrodzińskiego³⁸.

W Olsztynie działają dość prężnie dwa stowarzyszenia, zajmujące się zbieraniem relacji ustnych. Jednym z nich jest **Wspólnota Kulturowa**

³⁶ Więcej o tradycji ustnej i folklorze muzycznym zob. I. Lewandowska, *Trudne dziedzictwo ziemi. Warmia i Mazury 1945–1989*, Olsztyn 2012, s. 338–352.

³⁷ Magdalena Szydłowska nagrała również 10 wywiadów do swej pracy doktorskiej, a nagrania przekazała do radiowego archiwum. Zob. M. Kropacz-Szydłowska, *Od Ekspozytury Polskiego Radia do Radia Olsztyn S.A. Z dziejów olsztyńskiej radiofonii w latach 1952–1993*, Olsztyn 2012. Reportaże radiowe oparte na wywiadach tworzą również m.in. E. Zdrojkowska, A. Kulik, R. Lesiński, A. Minkiewicz-Zaręba. Zob. <http://ro.com.pl/category/audycje> (dostęp: 8 IX 2014 r.).

³⁸ Inne programy telewizyjne zawierające wywiady to: *Kiermasy* (o pieśniach i obrzędach warmińskich, 1971 r.); *Śladami twardej drogi* (o Marii Zientarze-Malewskiej, 1984 r.); *Idę do Ciebie, Mario...* (o Władysławie Gębiku, 1988 r.); *Tańce: szot, pofajdok, wiwat* (2008 r.); *Gwara warmińska* (2008 r.); *Wielkanoc na Warmii* (2008 r.); *Bo jestem stąd...* (2014 r.). Wszystkie te filmy (oprócz ostatniego) dostępne są w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Pedagogicznej w Olsztynie.

„**Borussia**”, która w latach 2005–2006 realizowała wspomniany już projekt „Warmińska Purda”, prowadzony z wykorzystaniem ankiety opracowanej i wykorzystanej w 1948 r. przez zespół prof. Stanisława Ossowskiego. Realizacja przez **Stowarzyszenie „Tratwa”** projektów „Ogniwa”, „Żywa Encyklopedia” i „Księga wędrowna” w ostatnich latach pozwoliło zebrać kilkaset relacji w Olsztynie i w Elku oraz w czterdziestu wioskach regionu. Relacje te opublikowano w książce oraz na stronie internetowej³⁹. W 2011 r. oba stowarzyszenia podjęły wspólny projekt, którego efektem miało być Archiwum Żywej Pamięci Warmii i Mazur. Zbiór nagrań ze wspomnieniami ludzi pamiętających jeszcze czasy przedwojenne, II wojnę światową oraz okres powojenny znajduje się obecnie w archiwum „Tratwy”, jednak nie został opracowany i skatalogowany.

Od 2009 r. w regionie działa **Fundacja Losy Niezapomniane**, która zgromadziła już ok. 2 tysiące wspomnień wielokulturowego społeczeństwa Warmii i Mazur⁴⁰, Ukraińców przesiedlonych w ramach akcji „Wisła”, Polaków, którzy po II wojnie światowej rozpoczęli nowe życie na Warmii i Mazurach, Niemców i Mazurów, którzy w 1945 r., nie zmieniając miejsca pobytu, znaleźli się w innym państwie i wśród przesiedlonych.

Coraz częściej relacje członków swoich rodzin nagrywają **osoby prywatne**. Takie wspomnienia rejestrował np. Edward Cyfus⁴¹, który, zafascynowany losami Warmiaków, wziął też udział w projekcie dokumentującym życie najstarszych mieszkańców Butryn i przeprowadził 14 wywiadów z Warmiakami⁴². Nagrania te trafiły również do mojego archiwum domowego. Cyfus ma w swoim domu zbiór kilkudziesięciu taśm szpulowych, na których w latach 50. i 60. XX w. zapisano wywiady z mieszkańcami

³⁹ *Księga Ogniw*, oprac. R. Michalski [et al.], Olsztyn 2007; *Księga ogniw. Mapy pamięci*, (wyd. 2., poszerzone), Olsztyn 2009. Od 2015 r. strona internetowa nie funkcjonuje.

⁴⁰ Informacje o liczbie zebranych relacji wahają się od kilkuset do dwóch tysięcy. Zob. www.los.org.pl (dostęp: 28 IX 2015 r.).

⁴¹ Na podstawie zarejestrowanych przez niego wspomnień matki powstał I tom trzyczęściowej książki: E. Cyfus, *A życie toczy się dalej...*, cz. 1, Olsztyn 2003. Informacje zostały powtórzone w wydaniu zbiorczym: E. Cyfus, *Warmińska saga. A życie toczy się dalej*, Dąbrówno 2014. Zob. I. Lewandowska, *Problemy warsztatowe historii mówionej, czyli o tym, jak powstawały książki Edwarda Cyfusa*, [w:] E. Cyfus, *A życie toczy się dalej...*, cz. 2, Olsztyn 2006, s. 205–216.

⁴² Wywiady zostały omówione w pracy: E. Cyfus, *Butryny we wspomnieniach mieszkańców*, [w:] *Trwanie Warmii. 600 lat Butryn*, red. I. Lewandowska, Purda–Olsztyn 2012, s. 91–114.

regionu przeprowadzone przez studentów. Ze względu na ich stan techniczny nie jest znana ich dokładna tematyka. Rejestrowania relacji mieszkańców warmińskiej wsi Pluski podjął się Piotr Różański, który jednak dotąd nie uzyskał zgody swoich rozmówców na publikację wywiadów. Pojedyncze wywiady z dziadkami uczniów i osobami uczestniczącymi w ważnych wydarzeniach regionalnych posiada też Szkoła Podstawowa im. Józefa Malewskiego w Olsztynie.

Relacje pojedynczych osób z regionu zostały zarchiwizowane np. w Domu Spotkań z Historią/Ośrodku KARTA⁴³ oraz w Narodowym Archiwum Cyfrowym⁴⁴. Bazy relacji we Wrocławiu, Lublinie czy Bydgoszczy wymagają jeszcze sprawdzenia pod tym kątem.

Cele i zadania, czyli po co i w jaki sposób tworzyć Archiwum Historii Mówionej

Przeprowadzona przeze mnie kwerenda świadczy o wstrzeźliwym podejściu do uczynienia z relacji ustnej źródła historycznego, możliwego do „odczytania” przez inne osoby. Sporo wywiadów zostało już zarejestrowanych, ale są bardzo rozproszone, szerzej nieznane, a wręcz trudno dostępne dla badaczy innych niż ci, którzy je zbierali. Być może głos ten zwróci uwagę na ważność problemu i zainteresuje tych, które wywiady nagrywają, ale nie wiedzą potem, co z nimi uczynić, trzymają je przez wiele lat w domu, a potem albo wyrzucają, albo nie mają już sprzętu, na którym można je odsłuchać. Najlepszym rozwiązaniem byłoby utworzenie specjalnie przygotowanego do tego celu miejsca, czyli Archiwum Historii Mówionej, które umożliwiłoby digitalizacji starych nagrań. Wywiady mogłyby być przekazywane tam przez instytucje, organizacje lub osoby prywatne na własność AHM PPW, albo też pożyczane tylko do skopiowania, by można było udostępniać fragmenty *on-line* lub całość – na miejscu.

Istnieje konieczność zapoczątkowania celowych i usankcjonowanych prawnie działań w kierunku zbierania, dokumentowania, archiwizowania i udostępniania relacji ustnych dotyczących byłych ziem pruskich. Archiwa takie istnieją już od wielu lat w Warszawie, w Lublinie i we Wrocławiu,

⁴³ Są to relacje Bohdana Macewicza, Elżbiety Łowkis, Wandy Sobuckiej, Romualda Kromplewskiego, Rodycjusza Gerlacha, Adeli Grochowskiej, Olgierda Rutkowskiego i Moniki Hollman-Pupkiewicz.

⁴⁴ Relacje Henryka Jaroszyka i Floriana Wichłacza.

a ostatnio również w Bydgoszczy⁴⁵. Natomiast cała północno-wschodnia część Polski pozbawiona jest ośrodka, który pełniłby podobne funkcje. Archiwum takie nie tylko powinno inicjować zbieranie nowych nagrań, ale przede wszystkim – digitalizować już wcześniej zebrane relacje ustne, tak, by powstała jedna baza obejmująca całe województwo i tereny pograniczne, a w przyszłości także Niemcy i Rosję. Wiele w tym zakresie robią poszczególne stowarzyszenia, ale są to wciąż tylko inicjatywy lokalne albo okresowe, np. na czas trwania konkretnego projektu. Poza tym zebranych relacji nie udostępnia się szerokiemu gronu odbiorców, jedynie wybranym osobom, które działają w danej organizacji lub realizowały projekt.

Jak wspomniałam wyżej, w Archiwum Historii Mówionej powinno się gromadzić tylko relacje dźwiękowe, a nie wspomnienia pisane, które od dziesiątek lat przechowywane są w Archiwum Państwowym lub też w Ośrodku Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, które swego czasu organizowało nawet konkursy na wspomnienia osadników na Warmii i Mazurach. Pozyskane przy nagrywaniu wspomnień dodatkowe materiały, jak notatki badacza czy dokumenty i pamiątki, które rozmówca chce przekazać, tworzyłyby „teczkę osobową” danego rozmówcy.

Planowane AHM PPW doskonale wpisuje się też w ramy realizowanej w Polsce od 2011 r. *Konwencji o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego*⁴⁶. W tej mierze AHM pozwoliłoby na przeglądanie zasobów pod względem merytorycznym, umożliwiając ustalenie, o jakich zwyczajach czy obrzędach mówią rozmówcy, czy posługują się dialektem czy gwarą, w jaki sposób przekazują tradycje swoim następcom. Biorąc pod uwagę fakt, że AHM PPW jest dopiero w fazie koncepcyjnej, organizatorzy mogą wywoływać takie relacje, wybierając odpowiednich rozmówców, np. artystów zrzeszonych w Stowarzyszeniu Twórców Ludowych. Do tej pory takie inicjatywy nie były podejmowane, gdyż nie było pomysłu, co dalej robić z zebranymi relacjami.

Przy AHM PPW powinno powstać również Interdyscyplinarne Centrum Naukowo-Badawcze, Dokumentacyjne i Edukacyjne, realizujące nie

⁴⁵ Ośrodek KARTA oraz Dom Spotkań z Historią w Warszawie, Ośrodek „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie, Ośrodek „Pamięć i Przyszłość” we Wrocławiu, „Pamięć Bydgoszczan” przy Bibliotece Uniwersyteckiej Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

⁴⁶ Konwencja UNESCO w sprawie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Dziennik Ustaw RP 2011, poz. 1018.

tylko techniczny zbiór i opracowanie archiwalne relacji, lecz także analizy i badania naukowe. Znaczącą rolę powinien w tym względzie odegrać Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, a szczególnie Wydział Humanistyczny, a szerokie grono współpracowników powinno stworzyć możliwość budowania interdyscyplinarnych zespołów projektowych. Konieczna będzie również szeroka współpraca z ośrodkami badawczymi i archiwami z Polski i Europy, organami samorządowymi, stowarzyszeniami, bibliotekami, domami kultury i lokalnymi grupami działania. Szczególną rolę w przekazaniu źródeł mówionych dla AHM PPW powinno odegrać m.in. Polskie Radio Olsztyn, Telewizja Polska S.A. Oddział Olsztyn, Centrum Edukacji i Inicjatyw Kulturalnych oraz Muzeum Warmii i Mazur.

Uzasadniona wydaje się lokalizacja Archiwum oraz Centrum Naukowo-Badawczego przy Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim i podporządkowanie go Rektorowi w formie Interdyscyplinarnej Katedry Badań, z możliwością prowadzenia zajęć dydaktycznych oraz seminariów licencjackich, magisterskich i doktorskich związanych z problematyką źródeł mówionych. Inną opcją byłoby ulokowanie AHM PPW w Archiwum Państwowym, w postaci wyodrębnionego oddziału dla tego rodzaju źródeł, a także dla działalności wystawienniczej i edukacyjnej. Natomiast usytuowanie Archiwum przy Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Olsztynie pozwoliłoby na szersze upublicznienie zbiorów, aczkolwiek wydaje się, że wówczas kwestie naukowo-badawcze mogłyby zostać zmarginalizowane.

Podsumowując warto zwrócić uwagę na wielość instytucji i osób prywatnych, które widzą potrzebę zbierania, dokumentowania i opracowywania relacji ustnych. Jest ona tym bardziej pilna, że odchodzi kolejne pokolenie mieszkańców tego regionu posiadające wielki bagaż doświadczeń. Niestety, środowisko olsztyńskie nie jest spójne. Każdy realizuje projekty we własnym zakresie, co nie pozwala sięgnąć po unijne fundusze i zrealizować naprawdę dużego projektu dokumentacyjno-edukacyjnego. Miejmy nadzieję, że sytuacja ta ulegnie niedługo zmianie i zbiorowy trud zarówno praktyków, jak i teoretyków w zakresie *oral history* przyniesie oczekiwane rezultaty, z korzyścią przede wszystkim dla regionu Warmii i Mazur, świadomości całego społeczeństwa oraz środowiska oralistów w Polsce.